

Armoede onder zelfstandige ondernemers: een miskende realiteit

Lambrecht, J. & Beens, E. (2003). *Zelfstandige ondernemers in nood. Ook zij kennen armoede*. LannooCampus, Cera Foundation, Studiecentrum voor Ondernemerschap, EHSAL-K.U. Brussel.

Wanneer de wetenschappelijke wereld aandacht besteedt aan zelfstandig ondernemerschap, heeft ze vooral oog voor de economische aspecten ervan. Het sociale aspect ervan wordt veel minder belicht. Over armoede in het algemeen bestaat er dan weer veel literatuur, maar er is nauwelijks onderzoeksmateriaal beschikbaar over armoede onder zelfstandige ondernemers. De laatste jaren duiken er schoorvoetend publicaties en cijfers op, die aantonen dat armoede onder (ex-)zelfstandige ondernemers helaas geen fictie is. Desalniettemin vormen zelfstandige ondernemers in armoede een miskende probleemgroep. Vanuit wetenschappelijk, maatschappelijk en beleidsoogpunt is er dus duidelijk nood aan wetenschappelijk onderzoek over (ex-)zelfstandige ondernemers in armoede. Dit artikel beantwoordt vijf onderzoeksvragen: is armoede onder zelfstandige ondernemers iets apart, hoeveel zelfstandige ondernemers kennen armoede en hoe lang, wie zijn de zelfstandige ondernemers in armoede, hoe geraken zelfstandige ondernemers in armoede en hoe kan armoede onder zelfstandige ondernemers worden voorkomen en bestreden?

Methodologie en werkprocedures

Voor de verkenning van het onderwerp grasduinden we in de *literatuur*. Om de armoede cijfermatig in kaart te brengen, analyseerden we de netto-bedrijfsinkomens van alle zelfstandigen in hoofdberoep in België voor de periode 1995-2000. Jaar-

lijks gaat het over ongeveer 450 000 zelfstandigen in hoofdberoep, waarvan de *netto-bedrijfsinkomens* zijn gekend door het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen (RSVZ). Het netto-bedrijfsinkomen is gelijk aan de bruto-bedrijfsinkomen, verminderd met bedrijfsuitgaven en eventuele bedrijfsverliezen. De term 'zelfstandige' duidt het sociaal statuut van een individu aan. Naast het inkomen gebruiken we uit de RSVZ-databank: geslacht, sector, nationaliteit, leeftijdsklassen, de regio's en het aantal jaren inkomen uit de zelfstandige hoofdactiviteit.

We zijn ons bewust van mogelijke kritische kanttekeningen bij het gebruik van het aangegeven netto-bedrijfsinkomen als armoedemaatstaf. Rond het inkomen van zelfstandigen hangt een zweem van verdachtmaking. Sommigen menen dat het werkelijke inkomen van de zelfstandige hoger ligt dan hetgeen hij/zij aangeeft aan de fiscus (zwartwerk). We wensen die kanttekening te nuanceren. Ten eerste kan de situatie van de zelfstandige nog schrijnender zijn dan uit zijn/haar inkomen blijkt. Bij een te laag inkomen moet de zelfstandige zijn/haar persoonlijke vermogen aanspreken om te

overleven. Ten tweede moet volgens een Finse studie het inkomen van een zelfstandige ondernemer ongeveer 50% hoger liggen dan het inkomen van een loontrekkende, om de kans op faillissement en de inkomstenbelastingen te dekken. Ten derde zijn er praktische en inhoudelijke motieven om het inkomen als armoedemaatstaf te hanteren. Vanuit praktisch oogpunt laat het inkomen toe om armoedegrenzen af te bakenen. Inhoudelijk zijn voldoende economische middelen (inkomen) een belangrijke voorwaarde om een zekere mate van welvaart en sociale deelneming te bereiken. Daarnaast zenden cijfers de eerste signalen uit dat het niet goed gaat met de zelfstandige ondernemer en zijn/haar zaak. Ten slotte zijn onze analyses gebaseerd op alle zelfstandigen in hoofdberoep, wat de betrouwbaarheid ten goede komt.

Om het niet-financiële luik van armoede (met sociale, psychische, fysieke, ... elementen) te openen, voerden we *individuele gesprekken* met 15 OCMW's, met vier bevoorrechte getuigen van ondersteunende organisaties en met 20 (ex-)zelfstandige ondernemers (leiden hun eigen onderneming) in nood.

Die drie bronnen hebben geleid naar de formulering van een dozijn concrete beleidsaanbevelingen.

Is armoede onder zelfstandige ondernemers iets apart?

Vanwege vier redenen is armoede onder zelfstandige ondernemers iets apart: miskenning, geen klassieke armoede, eigenheid van het zelfstandige ondernemerschap en gebrekkige ondersteuning.

Miskenning vloeit voort uit de *misvattingen van de publieke opinie* en uit de *geïsoleerdheid* van zelfstandige ondernemers in armoede. Het overheersende beeld bij de publieke opinie is dat alle zelfstandigen welstellend zijn. De realiteit is evenwel dat de inkomensongelijkheid binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep zeer groot is. We kunnen dat op drie manieren illustreren. Ten eerste bezit 70% van de zelfstandigen (de minst verdienenden) maar een derde van het totale inkomen van alle zelfstandigen in hoofdberoep. Ten tweede ligt het jaarinkomen van de hoogste 10% verdie-

ners meer dan 12 keer hoger dan het jaarinkomen van de laagste 10% verdieners (45 356 euro tegenover 3 656 euro). Ten derde is de kwantitatieve maatstaf voor inkomensongelijkheid, de zogeheten Gini-coëfficiënt, binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep gelijk aan 0,5 tegenover 0,3 voor de totale Belgische bevolking (0 staat voor perfecte gelijkheid en 1 voor meest extreme ongelijkheid). De zelfstandigen in hoofdberoep kennen dus een grotere inkomensongelijkheid dan de totale Belgische bevolking.

De *geïsoleerdheid van de zelfstandige ondernemers in armoede*, de tweede reden van de miskenning, is een gevolg van het feit dat zij hun problemen verbergen. Ze vereenzelvigen het falen van de eigen zaak immers met persoonlijk falen. Dat brengt schaamte met zich mee, waardoor sommige zelfstandige ondernemers in nood zelfs de stad of het dorp ontvluchten waar de zaak was gevestigd. In tegenstelling tot arme niet-zelfstandigen brengt armoede zelfstandige ondernemers niet samen. Armoede onder zelfstandige ondernemers is ook iets apart, omdat het geen generatie- en kansarmoede is.

De *eigenheid van het zelfstandige ondernemerschap*, die tot uiting komt in de innige verstrengeling tussen zaak en privé, is de derde onderscheidende factor. Tegenslagen met de zaak zijn persoonlijke verwondingen voor de zelfstandige ondernemer en zijn/haar gezin. Op hun beurt kunnen gezinsproblemen schade berokkenen aan de zelfstandige activiteit. We stellen dan ook vast dat echtscheiding zowel oorzaak als gevolg kan zijn van armoede onder zelfstandige ondernemers.

Ten vierde is er *gebrek aan een georganiseerde of geïnstitutionaliseerde ondersteuning* van zelfstandige ondernemers in nood. Zelfstandige ondernemers voelen zich dan ook aan hun lot overgelaten. Bovendien zijn er weinig raakvlakken tussen maatschappelijk werkers van OCMW's, ook al krijgen ze een positieve beoordeling, en zelfstandige ondernemers. Maatschappelijk werkers worstelen met de complexiteit van de wetgeving voor de zelfstandigen (bijvoorbeeld het sociaal statuut) en met de moeilijkheid van de doorlichting van een zelfstandige zaak. Voor de zelfstandige ondernemers is hulpverlening dan weer onbekend terrein. Het inroepen van hulp betekent voor hen ook de onna-

tuurlijke stap van onafhankelijkheid (de belangrijkste drijfveer voor de start van een eigen zaak) naar afhankelijkheid. Verder staan hulpverleners voor hindernissen, zoals de gebrekkige samenwerking tussen schuldeisers en (sommige) boekhouders en ontoereikende werkingsmiddelen. Tenslotte kan er weerstand en onbegrip zijn bij sommige belastingontvangers, curatoren en deurwaarders. Hun willekeur, ondoorzichtigheid inzake aan te rekenen kosten en werking en misbruik van de functie worden gehegeld.

Hoeveel zelfstandige ondernemers kennen armoede en hoe lang?

Een vierde van de zelfstandigen tuimelt onder de armoedegrens binnen de groep van de zelfstandigen in hoofdberoep. Deze grens ligt op 60% van het mediaaninkomen; concreet gaat het om een maandinkomen na belastingen van minder dan 523 euro. Wanneer we de armoedegrens voor de totale Belgische bevolking hanteren, een maandinkomen van 594 euro in 1998, situeert een derde van de zelfstandigen in hoofdberoep zich onder die armoedegrens.

De zelfstandigen met minstens zes jaar inkomen uit de zelfstandige hoofdactiviteit die gedurende de volle zes jaar (van 1995 tot en met 2000) in de laagste inkomensklasse blijven, boeken een gemiddelde jaarlijkse reële inkomensgroei van -2,23% (zie tabel 1). De zelfstandigen die gedurende die periode in de hoogste inkomensklasse blijven, kennen daarentegen een jaarlijkse inkomensvoortgang van 2,31%.

Van de zelfstandigen met minstens zes jaar inkomen valt 20% minstens één jaar onder de armoedegrens van de zelfstandigen in hoofdberoep. Meer dan de helft van hen (57%) bevindt zich nog eens minstens één jaar onder de armoedegrens.

Wie zijn de zelfstandige ondernemers in armoede?

We kunnen geen scherp profiel opstellen van zelfstandige ondernemers in armoede, omdat zij een *gevarieerde groep* zijn. Zo vormen niet alleen de landbouw (38,7% in de laagste inkomensklasse) en de horeca (34,5% in de laagste inkomensklasse), maar ook de vrije en intellectuele beroepen een kwetsbare sector. Mannelijke beoefenaars van een vrij en intellectueel beroep in Vlaanderen en Wallonië met de Belgische nationaliteit kennen met 11% het hoogste percentage dat meer dan twee jaar onder de armoedegrens duikt. Ook ervaren ondernemers, die glorie-dagen beleefden, kunnen in de armoede belanden.

Hoe geraken zelfstandige ondernemers in armoede?

Meerdere oorzaken komen vaak gelijktijdig voor; we kunnen er vijf onderscheiden. Ten eerste kunnen zelfstandige ondernemers in armoede raken door *economische evoluties* (economische terugval, toenemende concurrentie en ongunstige omstandigheden in de sector). Het *optreden van de overheid* (hoge belastingdruk, aanslepende openbare werken, het zwakke sociaal statuut van de

Tabel 1.

Gemiddelde jaarlijkse reële inkomensgroei (periode 1995-2000) van de zelfstandigen met minstens zes jaar inkomen.

	Gemiddelde jaarlijkse inkomensverandering per zelfstandige (euro)	Gemiddelde jaarlijkse reële groei (%)
Algemeen	+709,16	+1,55
Hoogste inkomensklasse	+2 274,86	+2,31
Laagste inkomensklasse	-14,95	-2,23

Bron: Eigen berekeningen op basis van RSVZ-gegevens.

zelfstandige, interessen op BTW- en belastingachterstallen die hoger oplopen dan de eigenlijke schuld, ...) is een tweede oorzaak. *Tegenslagen* (ongevallen, wanbetalers, ...) en *persoonsgebonden oorzaken* (ontoereikende beheerskennis, slechte relatie met de zakenpartner, onbezonnen en naïef zakendoen, echtscheidingen, gezondheidsproblemen) liggen eveneens aan de basis van heel wat armoede. Tenslotte kan *misbruik door derden* (nalatigheid van de boekhouder, pesterijen van (ex-)werknemers, misleidende informatie van de overdrager aan de overnemer van de zaak, ...) zelfstandige ondernemers in grote moeilijkheden brengen.

Door die veelheid van oorzaken is armoede onder zelfstandige ondernemers een meervoudig probleem: financieel, psychisch, fysiek en relationeel.

Hoe kan armoede onder zelfstandige ondernemers worden voorkomen en bestreden?

Het onderzoek heeft geleid naar de formulering van een twaalfstal beleidsaanbevelingen. (1) Er is behoefte aan een geïntegreerde (uniek aanspreekpunt) en integrale (totaaloplossing) begeleiding van (ex-)zelfstandige ondernemers in nood door één overheidsorgaan. (2) Er zou een 'begeleidende' en niet langer een 'bestraffende' mentaliteit moeten heersen bij belastingambtenaren, curatoren, deurwaarders, enzovoort. (3) We pleiten voor

een verdere verlaging van de belastingdruk (vooral van de lasten op arbeid) en (4) voor de afschaffing van een vermeerderingspercentage bij zelfstandige ondernemers met een afbetalingsplan die onvoldoende voorafbetalingen doen. (5) Een fonds gespijsd met bijdragen van zelfstandige ondernemers, grote vennootschappen en werknemers zou kunnen aangesproken worden ingeval van tegenslagen. (6) Zelfstandige ondernemers die stoppen, moeten kunnen terugvallen op een degelijk vervangingsinkomen. (7) Het attest kennis-bedrijfsbeheer zou moeten worden vervangen door een verplichte starterscursus. (8) BTW zou pas moeten worden betaald wanneer de factuur daadwerkelijk door de cliënt is betaald. (9) Zelfstandige ondernemers mogen niet negatief worden gediscrimineerd. (10) Pro-actieve begeleiding door belastingambtenaren en Sociale Verzekeringsfondsen kan heel wat moeilijkheden voorkomen. (11) Er moet ook een snellere officiële vaststelling komen van het onvermogen van zelfstandige ondernemers, zodat Sociale Verzekeringsfondsen niet moeten blijven aanmanen totdat een gerechtsdeurwaarder het onvermogen vaststelt. (12) De terugbetaling van belastingsschuld wordt best in mindering gebracht van de hoofdsom.

Johan Lambrecht
Ellen Beens
Studiecentrum voor Ondernemerschap (SVO)
EHSAL-K.U.Brussel